

L.W.C van Lit, *Among Digitized Manuscript*, Brill, Leiden, Boston, 2019. 333 Sayfa

Yakın zamana kadar araştırmacıların yazma eserlere ulaşması kütüphaneler veya sahaflar aracılığıyla gerçekleşiyordu. Araştırmacıların, kütüphanelerde yazma eserleri görmek ve incelemek için uzun zaman ve yoğun çabalar harcaması gerekti. Özellikle bir eserin yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan nüshalarına ulaşmak hayli zordu. Kütüphanelerin yazma eserleri dijital ortama aktarmasıyla beraber bu zorluklar azalmaya başladı. Bilgisayar teknolojinin bu alanda kullanımını arttıka pek çok kütüphanede yazma eserler internet portalı üzerinden erişime açıldı. Böylece kütüphaneye gitmeden yazma esere ulaşma imkanı ortaya çıktı. Kütüphaneleri gezip eserin nüshalarını incelemek için hayli zaman ve emek harcayan araştırmacılar, bu sayede kısa zamanda eserlere ve nüshalarına ulaşarak çalışmalarında kolayca ilerleme imkanı elde etmiştir. Neticede yazma eserlerin dijital ortama aktarılması bu alanda yapılan çalışmalarını eskiye nazaran daha kolay hale getirmiş ve bu yöndeki faaliyetlerin sayısını da artırmıştır.

L.W.C van Lit, Utrecht Üniversitesi'nde doktorasını bitirdikten sonra Yale Üniversitesinde doktora sonrası araştırmacı olarak görev yapmaktadır. İslâm Felsefesi, yazma eserler, geç dönem İslâm entelektüel tarihi (Osmanlı Tarihi) alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Çalışmaları genel olarak İslâm felsefesi alanındaki şerh gelenekleri üzerinde yoğunlaşır. Gazalî'nin *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eseri ile Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-işrak* adlı eserinin şerh geleneklerini çalışmıştır. Son çalışmasında ise yazma eserlerin dijitalleşmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Dijitalleşmeye bağılı olarak farklı bir dünyanın ve çalışma alanının ortaya çıktığına dikkat çekmiştir.

Bu eserden beni haberdar eden Sayın hocam Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya'ya teşekkürü bir borç bilirim.

2013 yılında *The Digital Orientalist* adında bir weblog açarak dijital yazmalar ile çalışmanın bir metodolojisini ve kavramsal dünyasını oluşturmaya çalışan Van Lit, burada bilgisayar teknolojisini kullanarak dijitalleşmiş yazmaları daha kolay ve hızlı bir şekilde kullanmanın bazı yöntemlerini sunmaktadır. 2017-18 yılları arasında yoğunlaştığı bu faaliyetlerini nihayetinde *Among Digitized manuscript* adıyla kitaplaştırmıştır.

Bu eserin temel meselesi dijitalleşmiş yazma eserler üzerinde yürütülen çalışmalarda bilgisayar teknolojisinin kullanılmasını sağlayacak bir yöntem arayışındır. O, “dijital oryantalist” kavramsallaştırmasını da bu sebeple yapmıştır. Ona göre yazmaların bilgisayar ortamına aktarılması, farklı bir teknolojinin kullanılmasını sağlar ve bu sebeple eskiden var olmayan bir araştırmacı tipi karşımıza çıkar ki o da dijital oryantalisttir. Van Lit, bu eserde dijital oryantalist olmak ve dijital yazmaları bilgisayarda daha etkili bir şekilde kullanabilmek için bilinmesi gereken bazı temel program ve yazılımlardan bahsetmekle de kalmaz, bunların nasıl uygulanacağını da anlatır. Bu açıdan eseri anlamak, bilgisayar dilini ve teknolojisini bilmeyen okuyucular için zor olabilir.

Eser sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazar tüm çalışmasının teorik ve kavramsal alt yapısını oluşturmaktadır. Buna göre eserler; yazmalar, basılı yayın ve dijital dünya olarak üç farklı alanda ortaya çıkmaktadır. Bu üç dünya kavramsallaştırması, dijital dünyayı ve yazma eserlerin dijitalleşmesinin manasını ve mahiyetini ortaya koymaktadır. Bu üç dünya arasındaki ayrıma dikkat çekerek eserlerin meydana gelişindeki farklılıkları ortaya koymuş ve daha açık hale getirmiştir. Buna göre yazma eser dünyası, basılı yayın dünyası ve dijital dünya eserlerin üç farklı ortamda ve şartlarda var oluşunu ifade eder. Bunların hususiyetlerine bağlı olarak eserlerin var oluş yüzeyleri (yazma için varak, basılı yayın için sayfa, dijital için de monitör), eserin sosyal ağı (metnin sosyal ortamda nasıl yayıldığı) ve varlığı, arşivleme, eserin tamamlanma süresi, metni üreten kişiler ve unsurlar, eserin değeri ve mülkiyetinin nasıl elde edildiği, esere müdahale etme ve katılma durumu, eserin ortaya çıkmasında ve yayılmasında etkili olan güç gibi pek çok unsur bu dünyaların şartlarında farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmaya bir örnek vermek gerekirse; yazma eseri arşivlemek için onu okumak ve istinsah etmek gerekir. Bu, aynı zamanda eserin veya metnin yayılmasını da sağlayan unsurdur. Okuyucu veya müstensih metne müdahale edebilir, metni değiştirebilir ve haşiyeye yazılar yazabilir. Böylece metnin tamamlanma süreci devam eder. Neticede arşivlenen ürün istinsah edilen metinden farklı şahsi bir

ürün haline gelir. Basılı yayın dünyasında ise eser satın alınarak arşivlenir. Satın alınan eser yazarın yayınevine teslim ettiği ve bütün yayın süreçlerinden geçen bir eserdir. Eserin yayılmasını sağlayan şey ne yazardır ne de okuyucudur, yayınevi ve yayın piyasasıdır. Okuyucu veya araştırmacı metne müdahale edemez. Metnin kenarına yazdığı notlar basılı yayın dünyasına ait olmayacaktır. Bu açıdan eser basıldığı an nihai haline ulaşmıştır ve sonradan okuyucular esere dahil olamaz. Dijital dünyada ise yazar metni bilgisayar ortamında oluşturur. Metnin dünyaya ulaşmasını sağlayan şey, global dijital ortam ve teknolojidir. Bu ortamda metni arşivlemek indirmek veya online bağlanmak suretiyle çok kısa bir zaman alır. Dijital dünyada okuyucu metne anında müdahale edebildiği için metin sürekli bir değişme halinde olur. Bu sayede okuyucu ve yazarlar interaktif bir şekilde bu sürece katılır.

Metnin var oluşunu belirleyen bu farklılıklar metinle beraber pek çok unsur da belirlemekte ve etkilemektedir. Öncelikle araştırmacının yöntemine ve çalışma tarzına etki etmektedir. Bu açıdan basılı yayın dünyasından dijital dünyaya intikal eden araştırmacı yeni bir yazma ve üretim tarzıyla karşı karşıyadır. Eser, basılı yayın dünyasının şartlarının, dijital dünyada tam olarak mevcut olmadığını ortaya koymakla beraber basılı yayın dünyasının son bulduğu ve yeni bir dünyanın ortaya çıktığını ise asla iddia etmez. Aksine araştırmacıların eser ve metin yayınlama konusundaki iştiaklarının ve çabalarının hayli fazla olduğunu da vurgular. Basılı yayın dünyasının otoritesi hala kuvvetlidir. Ancak yazarın burada vurguladığı husus, yazmaların ve basılı eserlerin dijitalleşmesiyle birlikte yeni bir tarzın ve dünyanın ortaya çıktığıdır. Bu dünyanın kendine özgü şartları ve metodu vardır. Yazarın amacı, akademik alanda hususen kendi çalışma alanı olan dijital yazma çalışmalarında, bu dünyanın hususiyetlerine bağlı olarak bir metot geliştirmektir.

Yazma eserlerin, kütüphanede eserin incelenmesi şeklinde bir çalışma usulü varken, dijitalleşmeyle beraber artık bu yöntem de değişmiştir. Bu sebeple kitabın ikinci bölümü dijital materyallere odaklanır ve bu bağlamda gerçekleşen değişimleri inceler. Yazma eserler dijital ortama aktarıldığında materyallere bağlı olarak dikkat edilmesi gereken hususlar; online ulaşım ve indirme imkanı, portal ve sayfa numarası gösterme, resim çözünürlüğü, renk ayarı, ışık ve resmin nasıl kesileceği gibi hususlar olmuştur.

Üçüncü bölümde İslâmi ilimler alanındaki yazma eserleri dijitalleştiren kütüphaneler incelenmiş, özellikle temsil gücü olan kütüphaneler seçilmiştir.

- Avrupa'dan; Berlin'deki Staatsbibliothek, Qatar Digital Library (British Library'e bağlı), Leiden Universiteitsbibliotheek, Fransa'daki Bibliothèque Nationale, Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Kuzey Amerika'dan; Los Angeles Library, Yale Üniversitesine ait Beinecke Library, Princeton University Library, Michigan Library, McGill Üniversitesine ait Islamic Studies Library.
- Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan; Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Tahran'daki Malek Kütüphanesi, Morocco'daki Milli Kütüphane (el-Mektebetü'l-Vataniyye li'l-Memleketi'l-Mağribiyye), Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi.
- Diğer bölgelerden; Filistin Nablus'taki Necah Üniversitesi, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi, Malezya Malaya Üniversitesi, Timbuktu'daki iki kütüphaneyi ve Tokyo Üniversitesindeki koleksiyonu incelemiştir.

Yazar İslami ilimler alanında sınırlı sayıda kütüphaneyi tercih etmiş olsa da seçtiği bu kütüphaneler hususen dijital yazma alanında öne çıkan kütüphanelerdir. Temsil gücü yüksek kütüphaneler olduğu için bunları inceleyerek ulaştığı kanaatlerin gerçekliği ve doğruluğunda ise şüphe yoktur. Yazar, dijital materyalleri anlattığı önceki bölümde incelediği on kavram çerçevesinde bu sefer dijital kütüphaneleri karşılaştırmıştır. Her kütüphaneyi koleksiyonun genişliği, online ulaşım imkanı, indirme kolaylığı, portal, gözlemci, sayfa numarası gösterme, resim çözünürlüğü, renk ayarı, ışık ve resmin nasıl kesileceği açısından tablolarla mukayese eder. Her bir kriter için ayrı bir tablo hazırlar ve en sonunda tüm kriterleri dikkate alarak kütüphaneleri 10 puan üzerinden değerlendirir. Buna göre tüm kriterleri en iyi seviyede uygulayanlar sırasıyla ; Paris, Berlin, Katar, Beinecke ve Michigan kütüphaneleri, bu hususlarda en zayıf olan ise Malaya Üniversitesi kütüphanesidir. Süleymaniye ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphaneleri de listenin sonlarında yer almış ve bu kriterlerin çoğunda zayıf görülmüştür. Yazar bunun sebebini « Bu kütüphanelerde dijital materyale bağlanmanın zorluğunun bir cezası » (s. 94) olarak ifade etmiştir. Yazar eserin, ek kısmında bu kütüphanelerde yaşadığı tecrübeleri ve yazmalara ulaşmak için verdiği çabayı ve zorlukları da anlatmıştır.

Yirmi dijital yazma kütüphanesini karşılaştırmasının neticesinde online ulaşım ve ücretsiz eser indirme hizmetinin kütüphanelerin çoğunda mevcut olduğu görülür. Diğer kriterlerin de iyi ve tatmin edici seviyelerde olduğu söylenebilir. Ancak sayfa numarasındaki karışıklık tüm kütüphanelerde hala bir sorundur. Bu sorunlara rağmen dijital yazma kütüphanelerindeki kalitenin artışı araştırmacıları bu alana sevk etmiş ve sevk etmeye devam edecektir. Dijital yazmaların ulaşımı ve kullanımını ne kadar kolay ve hızlı olursa, araştırma faaliyeti de o derecede artacaktır.

Yazar, dijital kütüphanelerin ve yazmaların imkanlarına dikkat çekmekle beraber dijital yazmalar konusundaki problemleri de tartışmaya açmıştır. Problemlerden biri dijital yazmaların teknolojik değişikliklere karşı korunması ve güvenilirliğidir. Zira dijital materyalin görüntüsünün silinmesi ya da kalitesinin düşmesi gibi tehditler söz konusudur. Bu sebeple teknolojik gelişmeler doğrultusunda dijitallerin korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Diğer bir problem ise dijitalleşmenin maddi desteğe bağlı bir proje olarak yapılmasıdır. Buna ayrılan bütçe bittiğinde dijitalleşme projesi de biteceği için çalışmalar, istenilen ve olması gereken kalitede devam edemeyecektir. Bir diğer problem de dijital dünyanın ağlarıyla alakalıdır. Yazma eserler dijital dünyaya aktarıldığında eserin ortamı, çevresi ve sosyal ağı da artık bu dijital dünya olur. Dolayısıyla bazı siyasi ve toplumsal sebeplerle dijital ağların kesilmesi, silinmesi ya da bunlara bağlanamama gibi problemlerle yüz yüze gelinebilir. Hususen « Islamic study » adı altındaki çalışmalar siyasi olaylar ve durumla yakından alakalı olduğu için bu tehdidi barındırmaktadır. Bu imkanlar ve problemlerle beraber yazara göre dijital yazmalar hem araştırmacılar hem de öğrenciler için durdurulamaz bir güç haline gelmiştir. Dijital yazmalara olan ilgi, imkan ve problemleriyle beraber devam edecek ve büyüyecektir.

Yazar, dördüncü bölüme kadar dijital yazmaları teorik ve kavramsal bir çerçevede ele almıştır. Bundan sonraki dört bölüm, dijital yazmaların bilgisayar teknolojisinin imkanlarıyla daha iyi kullanılabilmesi için paleografi, filoloji, kataloglama ve kodikoloji alanlarında bazı yazılım ve programları anlatmaktadır. Bu sebeple bu bölümlerin uygulamaya dönük bir anlatımı vardır. Bilgisayar dilini ve dijital dünyayı tanımayan araştırmacılar için anlaşılması oldukça zor bölümlerdir.

Yazar, dördüncü bölümden sekizinci bölüme kadar araştırmacıların ve öğrencilerin bilgisayar teknolojisiyle kendi bilgisayar, telefon veya tabletlerinde hususi bir dijital edisyonu nasıl yapabileceklerine dair uygulamaları anlatmıştır. Uygu-

lama esaslı bu bölümlerin amacı, araştırmacıların çalıştıkları dijital yazmalardan bazı yazılım programlarının yardımıyla kendilerine ait dijital bir edisyon yapmalarının imkanını sunmaktır. Dijital edisyon, yazarın eserin başında ve son bölümünde anlattığı « dijital oryantalist »in çalışma üslubu ve tarzının bir neticesidir.

Bu doğrultuda dördüncü bölümün temel meselesi dijital yazmalardaki el yazılarını, yazılım programları yardımıyla tanımlamaktır. Burada yazma çalışmaları için uygun olan 19 yazılım programı listelemiştir. Bunlar metni ve özelliklerini kodlamaya, kısaltmalar yapmaya, resmin bölümlerini etiketlemeye yardımcı olmaktadır. Yazar, paleografi alanındaki teknolojik gelişmelere rağmen yazma eserlerdeki yazıların tanımlanmasının zorluğunu kabul etmekte ve bu karışıklık ve zorluğun nasıl çözüleceğinin hala belli olmadığını söylemektedir. El yazısını tanıma programları bugünün el yazısına göre ayarlanmıştır. Modern öncesi döneme ait yazma eserlerin el yazıları farklılaşmakta, hatta bir yazmada bile farklı el yazıları bulunabilmektedir. Bu sebeple uygulaması zor bir alandır.

Yazar beşinci bölümde ise metni kodlamak için Python programlama dilini kullanmanın imkan ve zorlukları anlatmaktadır. Altıncı bölümde dijital yazmaların bilgisayar vs. gibi araçlarda nasıl muhafaza edilip kataloglanabileceğine dair bazı yazılım programları önermektedir. Bu öneriler araştırmacının kişisel bir dijital yazma koleksiyonuna ve dijital edisyona sahip olması için gereken teknolojik bilgilerdir. Bu sebeple her araştırmacının temel teknoloji bilgileriyle kullanabileceği bir yazılım programı önermiştir. Bu doğrultuda kataloglama için Filemaker, Zotero, Endnote ve Mendeley gibi programları değerlendirmiştir. Yedinci bölümde ise dijital yazmalar üzerinde nasıl kodikolojik çalışmalar yapılabileceğine dair örnekler vermiştir. Böylece programlama dili Python ile kodlama yaparak ve yazılım kütüphanesi OpenCV'yi kullanarak dijital yazmaların fotoğraflarını otomatik analiz etmenin yöntemini anlatır. Fotoğrafi analiz etmek için metindeki bütün unsurları açık hale getirmek gerekir. Fotoğrafi otomatik analiz etmek ve metni daha iyi okuyabilmek için OpenCV programının nasıl uygulanacağına dair örnekler ve yöntemler de sunmuştur.

Eserin sekizinci bölümünde « dijital oryantalist » kavramı ele alınmıştır. Bu bölüm eserin sonuç bölümü niteliğindedir. Yazar, önceki bölümlerde uygulamasını anlattığı bilgisayar teknolojilerini ve programlarını bu bölümde özet halinde anlatır. Araştırmacılar, bu dijital faaliyetleri gerçekleştirdiklerinde dijital oryantalist adını alırlar. Dijital oryantalist, bilgisayar teknolojisini kullanarak yazma eserler alanında yaptığı çalışmalar için bilgisayar destekli bir metot oluşturan kişidir.

Yazar bu eserinde, gelecekte dijital dünyanın bilimsel çalışmalarda merkezi bir yer tutacağını öngörerek yazma eserler üzerindeki çalışmalarda bilgisayar teknolojisini kullanmanın ehemmiyeti üzerinde durmuştur. Yazma eserlerin dijitalleşmesi ve dijitalleşme araçlarının gelişmesi bu merkezileşmeyi kuvvetlendirmektedir. Bu sebeple bu alanda çalışan araştırmacıların basılı yayın dünyasıyla kendini sınırlamadan dijital materyaller ve yazılım programları ile dijital edisyon yapmasını önermekte ve bunun yollarını sunmaktadır. Bu eserin yazma eserler üzerine yapılan çalışmalar literatürüne en önemli katkısı dijital yazmalarla beraber yazma eserler üzerindeki çalışmaların dijital dünyaya intikal ettiğini ve bu dijital dünyanın çalışma ve üretim tarzının farklılığını ortaya koymasıdır. Son yıllarda yazma eserler üzerine çalışmak hayli revaçtadır. Ancak yazar bu dönemde yazma eserleri çalışmanın modern öncesi dönem ve basılı yayın dönemindeki araçlarla olmadığını göstermiştir. Dijital dünyanın kendine has araçları, üretim tarzı, dünya görüşü ve sosyal ağı vardır. Bütün bunları dikkate almak yazma eserler üzerinde çalışmayı daha derinlikli ve nitelikli kılacaktır. Yazarın yazma eser dünyası, basılı yayın dünyası ve dijital dünya kavramsallaştırması ve teorisi dijital araçlarla ve dijital ortamda yazma eserler üzerine çalışmanın postmodern bir dünyaya ait olduğunu ifade etmektedir. Bu kavramsallaştırma yazma eserler üzerindeki çalışmaların zemini hakkında fikir yürütmek için oldukça elverişlidir.

Lit'in eserinin diğer bir önemli katkısı kişisel bir dijital edisyon teklifi sunmasıdır. Bu zamana kadar dijital yazmalar üzerindeki çalışmalar büyük bütçeli projelerle gerçekleşmiştir. Yazar bu projelerin amacı gerçekleştirmediğini düşündüğü için her araştırmacının kendi teknolojik ortamında dijital edisyon yapabileceğini savunur. Eserin uygulamaya dönük kısımları yani dördüncü bölüm ve sonrası bu dijital edisyonun temel teknolojik bilgilerle ve bazı yazılım programlarıyla nasıl yapılacağını anlatır. Yazar temel yazılım programlarını tercih ederek her araştırmacının dijital edisyon yapabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak yazar eserini üç kavram üzerinde inşa etmiştir. Dijital dünya, dijital edisyon ve dijital oryantalist. Dördüncü bölüme kadar dijital dünyanın mahiyetini, unsurlarını, kavramlarını, araçlarını anlatmıştır. Dördüncü bölümden sekizinci bölüme kadar dijital edisyonun yapılması için gerekli program ve yazılımlara örnek vermiştir. Son bölümde ise bu çalışmalarını yapan araştırmacıyı dijital oryantalist olarak tanımlamıştır.

Bu eserin artı ve eksi yönleri şu şekilde sıralanabilir :

- Bu eserde, dijital yazma eserler ile ilgili çalışmalar için teorik bir çerçeve sunulmuştur. Yazarın yazma eser, basılı yayın ve dijital dünya kavramları arasındaki ayrımı dikkat çekmesi yazma eser çalışmalarının hangi zeminde gerçekleştiği ve ne tür özelliklere sahip olduğu konusunda fikir vermektedir.
- Eserde dijital dünyanın araçlarına ve özelliklerine vurgu yapılarak bu dünyada yeni bir çalışma ve üretim tarzının ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Eser, bu alanda çalışan araştırmacıları bu yeni üretim tarzına hazırlamak için bir rehber niteliğindedir.
- Eserin en önemli taraflarından biri dijital araçları tanıtmaları ve uygulamalar üzerinden araştırmacıyı yönlendirmesidir. Dijital edisyon yapmak isteyen bir araştırmacı için eserde belli başlı yazılım programları uygulamalı olarak anlatılmıştır.
- Yazar bu eserde araştırmacıyı dijital edisyon yapma konusunda cesaretlendirmek ve teşvik etmek istediği için dijital dünyayla ilgili problemlerden çok imkanları ele almıştır. Ancak, dijital dünyada telif edilen bir eserin veya hazırlanan bir edisyonun problemleri hayli fazla olacağı için imkanlar kadar problemler de konuşulmalıdır. Bu tür bir edisyon örneği önümüzde olmadığı için somut şeyler söylemek zordur. Ancak uygulamaya geçildiğinde problemler daha açık hale gelecektir.